

KREU VII

FORCIMI I REAKSIONIT DHE ASHPËRSIMI I LUFTËS KLASORE. AGRESIONI FASHIST KUNDËR SHQIPËRISE

1. NËNSHTRIMI I MËTEJSHËM I MONARKISË NDAJ ITALISË FASHISTE

**Gjallërimi i poli-
tikës agresive të
shteteve fashiste**

Kriza ekonomike botërore e viteve 1929-1933 e ashpërsoi edhe më shumë luftën për tregje dhe për zona ndikimi midis vendeve imperialiste. Më 1933, me ardhjen në fuqi të nazistëve në Gjermani me në krye Hitlerin, u rritën shumë forcat agresive të fashizmit ndërkombëtar, të përfaqësuara nga Italia, Gjermania dhe Japonia.

Fashistët, përfaqësuesit më të tërbuar të borgjezisë imperialiste të këtyre vendeve, i vunë vetes si qëllim të vendosnin sundimin botëror. Për të spastruar rrugën drejt këtij qëllimi, ata i shpallën luftë të pamëshirëshme lëvizjes komuniste e demokratike botërore dhe asgjësuan organizatat komuniste e demokratike brenda vendit të tyre. Shtetet fashiste filluan të vepronin gjithnjë më me vendosmëri edhe në arenën ndërkombëtare dhe të shkelnin kushtet e Traktatit të Paqes së Versajës të vitit 1919.

Politika e përbashkët e përgatitjes së luftës së re botërore për rindarjen e botës në dobi të tyre dhe spekulimi

me të ashtuquajturin «rrezik bolshevik» për të realizuar planet e tyre pushtuese, i afroji dy shtetet fashiste të Evropës, Italinë dhe Gjermaninë. Fashizmi italian e përkrahu riarmatimin e Gjermanisë, e cila në tetor 1933 doli nga Lidhja e Kombeve dhe së bashku me Italinë filloi të ndiqte një politikë gjithnjë më agresive. Riarmatimin e Gjermanisë dhe politikën agresive të shteteve fashiste e përkrahën edhe qarqet drejtuese të Anglisë dhe Francës, me qëllim që ta drejtonin agresionin gjerman kundër Bashkimit Sovjetik dhe sa më larg zonave të tyre të ndikimit, njëra prej të cilave ishte edhe Ballkani.

Aktivizimi i politikës së fashizmit italian në pellgun e Danubit vuri në lëvizje diplomacinë franceze. Për të forcuar pozitat e saj në Evropën Juglindore, të cilat kishin filluar të lëkundeshin, qeveria e Parisit hartoi projektin për krijimin e një pakti ballkanik. Më 9 shkurt 1934 në Athinë u nënshkrua marrëveshja midis Greqisë, Jugosllavisë, Turqisë dhe Rumanisë. Shqipëria dhe Bullgaria, që ishin nën ndikimin e Italisë dhe Gjermanisë, nuk e nënshkruan marrëveshjen. Anëtarët e Paktit Ballkanik, midis të cilëve ekzistonin marrëveshje të dyanshme dhe garanci reciproke të kufijve të përbashkët, zotoheshin të ndihmonin njëri-tjetrin, në rast se ndonjëri prej tyre sulmohej nga ndonjë shtet që nuk ishte anëtar i Paktit, domethënë nga Bullgaria dhe Shqipëria. Një ndihmë e tillë do të jepej edhe në rast se ndonjëra prej Fuqive të Mëdha evropiane, duke ndihmuar njërin prej shteteve ballkanike, do të sulmonte ndonjë nga anëtarët e Paktit.

Pakti Ballkanik ishte një vegël në duart e politikës franceze, por megjithatë shumë shpejt Gjermania dhe Italia, duke shfrytëzuar kontradiktat midis anëtarëve të tij dhe duke u mbështetur në rrethet profashiste të Rumanisë, Greqisë e Turqisë, mundën t'i forconin shumë pozitat e tyre në këto vende.

E interesuar ta largonte vëmendjen e Italisë fashiste nga Ballkani, vendet danubiane e Lindja e Afërme dhe gjoja për t'iu shmangur një lufte evropiane, qeveria franceze i bëri B. Musolinit lëshime në Afrikë dhe miratoi planin e tij për pushtimin e Abisinisë. Si pasojë, në tetor të vitit 1935 Italia fashiste, e përkrahur edhe nga Anglia e ShBA, që synonin, me këtë rast, ta pengonin afrimin italo-gjerman, sulmoi Abisininë dhe e pushtoi atë më 1936. Vetëm Bashkimi Sovjetik mbajti një qëndrim konsekuent e të papajtueshëm në lidhje me agresionin fashist, duke kërkuar që të përdroreshin kundrejt Italisë sanksione të vërteta e të gjithanshme kolektive.

Dobësinë e fuqive perëndimore dhe sukseset e arritura në Afrikë, Italia fashiste i përdori për një aktivizim më të madh të politikës së saj në Ballkan dhe në mënyrë të veçantë në Shqipëri.

Politika e brendshme e qeverisë «liberale» të M. Frashërit

Kryengritja e Fierit, ndonëse nuk mori përpjestime të gjera dhe dështoi, e tronditi regjimin e A. Zogut dhe e demaskoi rëndë politikën e tij. Gjendja e krijuar në Shqipëri e detyroi mbretin, siç shkruante

A. Kelmendi, «të fillojë një manevër demagogjike, me qëllim që të fitojë kohë, të marrë frymë pas goditjes që hëngri dhe të përgatisë një sulm të dytë kundër popullit».

A. Zogu ia hodhi fajin për gjendjen e krijuar qeverisë së P. Evangjelit, të cilën e rrëzoi më 15 tetor 1935. Pas disa ditësh, më 21 tetor, ai solli në fuqi një qeveri të re, të kryesuar nga M. Frashëri. Kryeministri i ri paraqitej si «liberal», pasues i «reformave» dhe i «lirive demokratike» dhe gëzonte simpati në rrethet borgjeze të vendit.

Ardhjen e saj në fuqi qeveria e re e shoqëroi me një zhurmë të madhe propagandistike dhe me premtime të bujshme se do të punonte për ta ndryshuar gjendjen e krijuar nga qeveritë e mëparshme. Në fjalimin programatik që kryeministri mbajti përpara parlamentit më 28 tetor 1935, premtoi se administratën shtetërore do ta ndërtonte mbi baza të reja, duke i zgjedhur njerëzit sipas shkallës së zotësisë dhe vjetërsisë, se do t'ia ndryshonte karakterin xhandarmërisë, e cila ishte bërë një «gogol» për popullin, do të normalizonte gjendjen e buxhetit shtetëror, do të merrte masa për zhvillimin e bujqësisë, blegtorisë e arsimit dhe do të vendoste kontroll mbi eksportimet dhe importimet.

Në një konferencë të mbajtur më 3 nëntor në Tiranë, kryeministri premtoi se do ta bënte çdo katund «një syndikatë», një shoqëri bujqësore, ku të punonin të gjithë, se do të vendoste qetësinë dhe rregullin. Duke shpallur lirinë e shtypit dhe të fjalës, ai deklaroi nga ana tjetër se kjo liri përjashtonte çdo kritikë kundër mbretit, regjimit dhe politikës së jashtme.

Me anën e këtij programi «liberal» A. Zogu mendonte të «qetësonte» opinionin publik dhe të maskonte politikën e vet antipopullore e antikombëtare, e cila mbeti e pandryshuar.

Masat që mori qeveria e re për zbatimin e këtij pro-

grami kishin për qëllim ta forconin edhe më shumë regjimin zogist. Kështu, ndërsa disa nga funksionarët e vjetër u zëvendësuan me të rinj që ishin parkrahës të qeverisë, policia u hoq dhe u zëvendësua me xhandarmërinë e qytetit, e cila ishte një armë më e fortë e më e sigurtë në duart e A. Zogut. Qeveria u kërkoi të gjitha prefekturave që brenda dy muajsh çdo komunë të përgatiste një plan pesëvjeçar, ku të shënoheshin të gjitha objektet që do të ndërtoheshin me fondin e komunës gjatë pesë vjetëve. Për të kënaqur borgjezinë kombëtare, ajo i paraqiti parlamentit për miratim projektligjin mbi kufizimin e importit të disa mallrave që prodhoheshin në vend, dhe mori vendim të importonte 12 mijë kv misër, për t'ia shpërndarë popullsisë së zonave që vuanin më shumë për bukë, kundrejt një pune të caktuar në ndërtimin e rrugëve.

Por demagogjia e A. Zogut me gjithë bujën e saj, nuk ia arriti të mashtronte masat popullore të vendit, të cilat i shfrytëzuan kushtet e reja të krijuara nga qeveria «liberale» për ta shtuar akoma më shumë luftën kundër regjimit.

Marrëveshjet italo-shqiptare të marsit 1936

Qeveria e re «liberale» dhe demagogjia e saj në politikën e brendshme iu deshën A. Zogut gjithashtu për të bërë me lehtësi hapat e reja në politikën e tij të jashtme drejt nënshtrimit të mëtejshëm të vendit Italisë fashiste.

Tensioni i viteve 1932-1934 në marrëdhëniet italo-shqiptare kishte filluar dalngadalë të zhdukej. Në shkurt të vitit 1935 B. Musolini kishte vënë në dispozicion të qeverisë shqiptare 3 milionë fr. ari për të plotësuar një pjesë të deficitit buxhetor. Disa javë më vonë B. Musolini e kënaqi kërkesën e A. Zogut për një hua të re prej 1 milionë fr. ari, gjoja për sistemimin e muhaxhirëve kosovarë. Në të vërtetë kjo shumë iu dha si dhuratë vetë mbretit.

Gjatë verës së vitit 1935 rifilluan bisedimet midis qeverisë zogiste dhe asaj të Romës për të «rimëkëmbur miqësinë italo-shqiptare të viteve 1926-1931». Por qeveria fashiste e B. Musolinit, e nxitur edhe nga qëndrimi i butë e inkurajues që mbante kundrejt saj Anglia, ndërmoi tani një sulm të ri në Shqipëri për të forcuar edhe më shumë pozitat ekonomike dhe politike të saj dhe për të përgatitur në shkallë më të gjerë truallin për pushtimin e ardhshëm të kësaj pjese të Ballkanit. Bisedimet me Romën i vazhdoi

qeveria e re e M. Frashërit, e cila, sapo erdhi në fuqi, deklaroi se do të respektonte traktatin e aleancës të vitit 1927, që ishte lidhur midis Shqipërisë dhe Italisë. Roma nuk e pati vështirë të realizonte qëllimet e saj. «Zogu, — siç shkruante këshilltari i përgjithshëm italian me qëndrim në Shkodër, Meloni, më 15 shkurt 1936, — ishte mjaft i preokupuar për pozitën e tij politike dhe përforcimin e kësaj pozite e shikonte vetëm në ndihmën e Italisë». Bisedimet italo-shqiptare përfunduan më 4 mars dhe më 19 mars u nënshkruan marrëveshjet e reja.

Sipas këtyre marrëveshjeve, huaja e vitit 1931 u hoq. Shumat e tërhequra për llogari të kësaj huaje gjatë ushtrimit buxhetor 1931-1932 iu «falën» qeverisë shqiptare. Qeveria e Romës merrte përsipër të përfundonte me shpenzimet e saj objektet që kishin mbetur pa përfunduar për shkak të heqjes së huas. Përveç kësaj, ajo i jepte qeverisë shqiptare një hua prej 9 milionë fr. ari. Prej këtyre, 3 milionë fr. ari i ishin dhënë qeverisë shqiptare qysh në shkurt të vitit 1935. 3.200 mijë fr. ari do të fillonin të vireshin në dispozicion të saj dy muaj pas miratimit të marrëveshjes dhe 2.800 mijë fr. ari do të shërbenin për të plotësuar kapitalin e «Bankës Bujqësore të Shtetit» që do të jepeshin me këste gjatë periudhës 1936-1939. Marrëveshja e detyronte qeverinë shqiptare t'u paguante shoqërive sipërmarrëse italiane të ndërtimit «Ragaci» dhe «Venanceti» «borxhin» prej më tepër se 550 mijë fr. ari për punimet me karakter strategjik që kishin kryer në rrugët Krujë-Burrel, Shkodër-Pukë dhe Tiranë-Elbasan.

Qeverisë shqiptare i jepeshin edhe dy hua të tjera: një hua bujqësore prej 10 milionë fr. ari dhe një tjetër prej 3 milionë fr. ari për krijimin e monopolit shtetëror të duhanit.

Në lidhje me huanë e SVEA-s, e cila i kishte kaluar 50 milionë fr. ari, qeveria italiane merrte përsipër të siguronte pezullimin për pesë vjet të pagesave vjetore që duhej të bënte qeveria shqiptare për shlyerjen e huasë, kurse shteti shqiptar detyrohej të parashikonte në buxhetin e çdo viti një shumë prej 250 mijë fr. ari në dobi të SVEA-s dhe brenda dy vjetëve, të zgjidhte të gjitha mosmarrëveshjet që kishte me të.

Me anën e këtyre marrëveshjeve qeveria zogiste e lehtësonte deri diku dhe përkohësisht gjendjen financiare katastrofike, në të cilën kishte rënë shteti shqiptar. Por me marrëveshjet e tjera ekonomike si dhe me marrëveshjet e fshehta me karakter politik-ushtarak, që u nënshkruan gjithashtu më 19 mars 1936, Italia fitonte mundësinë të

shtinte në dorë jo vetëm kyçet e ekonomisë së Shqipërisë por edhe kyçet e administratës civile dhe ushtarake, duke forcuar dhe më shumë regjimin gjysmëkolonial në Shqipëri.

Sipas marrëveshjes së përkohshme tregtare, importimi i mallrave nga Italia lihej krejt i lirë dhe nuk i nënshtrohej asnjë kufizimi, ndërsa eksportimi i mallrave shqiptare në Itali do të bëhej në kontigjente të caktuara dhe vetëm me lejen e Ministrisë italiane të Financave. Nga ana tjetër, marrëveshja me shoqërinë bujqësore-tregtare EIAA (Ente Italiano Agricoltura Albania) parashikonte që kjo shoqëri të blinte me çmimet që vendoseshin prej saj dhe në marrëveshje me Ministrinë e Ekonomisë Kombëtare të Shqipërisë një sasi të caktuar prodhimesh bujqësore drejtpërdrejt nga prodhuesit dhe nga shoqëritë tregtare të vendit. Shoqëria EIAA do të ishte edhe një ndërmjetëse në shitjen e mallrave bujqësore të tregtarëve shqiptarë në Itali.

Në këtë mënyrë qeveria italiane i siguronte vetes privilegje më të mëdha se ato të parashikuara në marrëveshjen tregtare të 1925-ës. Ajo bënte me këtë një hap të rëndësishëm drejt monopolizimit të tregtisë së jashtme të Shqipërisë.

Marrëveshja e fshehtë me karakter politiko-ushtarak e detyronte qeverinë zogiste të merrte për organizimin e aparatit shtetëror dhe të ushtrisë vetëm organizatorë italianë. Në efektivin e saj ushtarak Shqipëria nuk duhej të kishte më tepër se 6675 ushtarë, nënoficerë dhe oficerë. Italia, nga ana e saj, merrte përsipër t'i jepte qeverisë shqiptare për nevojat ushtarake një shumë prej 3.500 mijë fr. ari në vit.

Sipas kësaj marrëveshjeje, qeveria shqiptare pranonte t'i rihapte shkollat private të mbajtura nga kleri katolik i Shkodrës, me kusht që vendimi në lidhje me këtë çështje të shpallej ca kohë më vonë, që mos të përkonte me marrëveshjet e marsit dhe të mos interpretohej si një vendim i diktuar prej Italisë.

Marrëveshja tjetër me karakter ushtarak, ajo mbi rregullimin e skelës së Durrësit u përgjigjej planeve strategjike që kishte Italia kundrejt Shqipërisë dhe Ballkanit. Sipas kësaj marrëveshjeje, qeveria fashiste e Romës merrte përsipër të gjente një institucion krediti italian, i cili do t'i jepte qeverisë shqiptare në formë huaje shumat e nevojshme për organizimin modern të skelës së Durrësit. Këto shuma do t'i ktheheshin institucionit huadhënës, jo nga qeveria shqiptare, por nga qeveria italiane.

Marrëveshjet e marsit 1936 i vunë qeverisë së M. Fra-

shërit vulën e një qeverie tradhtare, që sanksionoi zyrtarisht nënshkrimin e plotë të Shqipërisë ndaj Italisë fashiste. Ndërsa u pritën me entuziazëm nga ministrat e deputetët e Zogut, ato e shqetësuan pa masë popullin shqiptar, i cili, duke parë në to shkeljen e hapur të sovranitetit dhe të pavarësisë së vendit, filloi të protestonte. Vetë prefekti i Vlorës detyrohej të pranonte në atë kohë se popullsia e këtij qyteti, «që e fitoi lirinë duke luftuar me sopata», mendonte se mbreti po e zhdukte pavarësinë e Shqipërisë. Edhe në krahinat e tjera të vendit pakënaqësia ndaj politikës anti-kombëtare të regjimit ishte e madhe dhe qarkullonin fjalë për nevojën e përmbyesjes së situatës me anë të një kryengritjeje të re.

Për të qetësuar masat popullore, gazetat reaksionare të vendit u munduan t'i paraqisnin këto marrëveshje si një «ndihmë të madhe dhe të pakursyer» që një «mike e madhe» i jepte «mikes më të vogël».

Nënshtrimi ekonomik dhe politik i Shqipërisë nga ana e imperializmit italian pati jehonë edhe në arenën ndërkombëtare. Ky hap i ri ekspansionist i Italisë fashiste u demaskua nga shtypi demokratik e komunist botëror. Me të u muar në mënyrë të veçantë shtypi i vendeve fqinje.

Por jo të gjithë pjesëtarët e Paktit Ballkanik e vlerësuan njëjloj rrezikun që krijohej me forcimin e pozitave italiane në Shqipëri. Në mbledhjen e këshillit të përhershëm të Paktit që u mbajt në Beograd prej 4 deri 6 maj 1936, përfaqësuesi i Greqisë, Metaksai, deklaroi lidhur me çështjen e sigurimit të kufijve ballkanikë se kufijtë e Shqipërisë nuk duhej të quheshin kufij ballkanikë, meqenëse Shqipëria ishte nën mbrojtjen e një fuqie joballkanike. Greqia, nga ana e saj, nuk mernte zotim as për t'i ardhur në ndihmë Jugosllavisë, as për t'u këshilluar me të, në rast se Shqipëria pushtohej nga Italia, ose në rast se gjatë bregdetit të saj krijoheshin baza ushtarake italiane. Ky qëndrim inkurajonte politikën imperialiste të Romës në Shqipëri, por nga ana tjetër, qeveria greke duke aktivizuar rrethet shoviniste «vorio-epirote» me parullën e aneksimit të Shqipërisë së Jugut linte të kuptohej se ajo nuk kishte hequr dorë nga planet e vjetra të saj.

Ajo që u shqetësua në mënyrë të veçantë nga marrëveshjet italo-shqiptare të marsit 1936, ishte qeveria jugosllave, e cila shikonte me zili çdo hap të ri të Romës drejt nënshtrimit të plotë të Shqipërisë. Qeveria e Beogradit filloi tani të bënte herë pas here mobilizimin e trupave të saj në kufirin shqiptar për të frikësuar qeverinë e Tiranës. Por këto shantazhe dhe presione nuk ngjallnin aq frikë tek

A. Zogu, sa ngjallte mundësia e afrimit të shteteve fqinje me Italinë fashiste dhe lidhja e një marrëveshjeje midis tyre për copëtimin e Shqipërisë. A. Zogu e kuptonte se, përderisa do të ekzistonin kontradikta midis fuqive fqinje të Shqipërisë e sidomos kontradikta midis Italisë dhe Jugosllavisë, ai do të mund të ruante, sadopak, një farë lirie veprimi dhe do të shfrytëzonte ndihmën e imperializmit italian për të qëndruar në pushtet.

Duke u qëndruar besnik marrëveshjeve me Italinë, qeveria e M. Frashërit më 6 maj u solidarizua plotësisht me pushtimin imperialist italian të Abisinisë dhe më 9 maj nxitoi të shpallte vendimin e rihapjes së shkollave katolike në Shqipëri. Nga fundi i majit kryepeshkopi katolik Gasper Thaçi solli edhe direktivat e reja nga Vatikani e nga Mussolini, të cilat kishin për qëllim aktivizimin e mëtejshëm të kishës katolike në Shqipëri në dobi të çështjes së fashizmit. Pas kësaj, kishës katolike iu dhanë nga Ministria e Jashtme italiane shumat e nevojshme për zhvillimin e veprimtarisë së saj. Në këtë mënyrë Italia fashiste arriti përsëri të siguronte në Shqipëri një mjet të fuqishëm për përhapjen e kulturës fashiste italiane dhe korrupsionin e brezit të ri.

Numri i organizatorëve italianë civilë dhe ushtarakë në aparatit shtetëror u shtua shumë. Sipas udhëzimeve të Romës, ata jo vetëm duhej ta furnizonin qeverinë fashiste me informata mbi gjendjen e brendshme, por edhe të sabotonin funksionimin e rregullt të makinës shtetërore.

Pas marrëveshjeve të marsit, legata italiane në Tiranë e cila ishte qendra kryesore e agjenturës fashiste, e shtoi shumë veprimtarinë. Ajo e zgjeroi rrjetin e agjentëve, kryesisht në radhët, e klikës së korruptuar zogiste, qeverisë e parlamentit shqiptar, duke përdorur për këtë qëllim shuma të rëndësishme të hollash. Legata italiane filloi të financonte më gjerë shtypin borgjez të vendit, i cili në përgjithësi shkruante ashtu siç e kërkonin interesat e Italisë.

Shumë shpejt filluan të ndjeheshin në Shqipëri pasojat negative të marrëveshjeve të marsit, sidomos në fuqinë e tregtisë së jashtme. Për të siguruar të drejtën absolute të shfrytëzimit të tregut shqiptar, Italia fashiste vendosi që me anë presionesh të mënjanonte çdo konkurrencë të huaj në Shqipëri. Gjatë kësaj kohe ajo e kufizoi mjaft tregtinë e jashtme shqiptare. Organet kompetente italiane i kishin deklaruar legatës shqiptare në Romë se kjo gjendje në tregtinë italo-shqiptare do të vazhdonte derisa qeveria shqiptare të mos merrte masa për të kufizuar në maksimum importimin e mallrave të vendeve të tjera në Shqipëri dhe për të favorizuar shtimin e importimit të mallrave italiane.

Me gjithë protestat e tregtarëve shqiptarë, qeveria e A. Zogut nuk ishte në gjendje t'i kundërshtonte kërkesat italiane dhe të merrte ndonjë masë për të mbrojtur interesat kombëtare.

2. ASHPËRSIMI I LUFTËS KLASORE

**Shoqëria e naftë-
tarëve «Puna»** Në mesin e viteve 30-të krahas kontradiktave kombëtare u ashpërsuan edhe kontradiktat klasore. Klasa punëtore e udhëhequr nga komunistët në luftën kundër shtypjes e shfrytëzimit e kishte rritur ndërgjegjen e vet politike dhe po bënte hapa të reja në organizimin e saj.

Në qendrën e rëndësishme të naftës, në Kuçovë (sot Qyteti Stalin), duke përfshirë edhe sektorët ndihmës, punonin mbi 1600 punëtorë shqiptarë për llogari të shoqërisë kapitaliste italiane AIPA. Kryepunëtorët dhe specialistët në këtë qendër industriale ishin të huaj, kryesisht italianë. Punëtorët shqiptarë merreshin me punë të pakualifikuar. Kushtet e tyre të punës e të jetesës ishin shumë të rënda. Vetë prefekti i Beratit, në një raport që i dërgonte Ministrisë së Punëve të Brendshme në Tiranë në fillim të shkurtit 1936, ishte i detyruar të pranonte se «... punëtorët shqiptarë, të lënë pas dore, pa asnjë mbrojtje dhe përkrahje, kanë qenë gjithnjë të shtrydhur, të shtypur e të munduar prej kapitalistëve të huaj».

Duke mos pasur as më të voglën përkrahje nga ana e regjimit të A. Zogut, punëtorët e Kuçovës vendosën qysh nga mesi i vitit 1934 të organizonin një shoqëri për mbrojtjen e interesave të tyre. Nismën për krijimin e një shoqërie të tillë e mori punëtori komunist Mafuz Laze, i cili ishte kthyer nga Bashkimi Sovjetik nëpërmjet Francës ku kishte marrë nga Halim Xheloja udhëzimet e nevojshme mbi bazën e të cilave do të krijohet shoqëria. Një kontribut të vlefshëm për krijimin e bashkimit të parë profesional të punëtorëve të naftës dha Komiteti i Çlirimit Nacional.

Shoqëria e cila mori emrin «Puna», u krijua më 18 tetor 1935. Në fillim ajo kishte në radhët e saj 680 anëtarë.

Më 1 nëntor 1935 një komision prej 5 punëtorësh me anë të një peticioni i kërkoi parlamentit dhe qeverisë që ta njihnin shoqërinë «Puna» dhe të miratonin projektstatutin e saj të përgatitur prej tyre.

Sipas këtij projektstatuti, shoqëria kishte si qëllim «... mbrojtjen e dinjitetit, mbrojtjen e interesave dhe ndihmën morale e materiale të anëtarëve të saj». Për t'ia arritur këtij qëllimi, ajo do të formonte një arkë për të ndihmuar punëtorët e sëmurë dhe ata që mbeteshin përkohësisht pa punë, dhe do të kërkonte nga autoritetet masa legislative dhe administrative në dobi të punëtorëve. Shoqëria do të përfshinte të gjithë punëtorët shqiptarë të prefekturës së Beratit si dhe ata të rrethëve të tjera që punonin pranë ndërmarrjeve koncesionare të naftës, ose në qendra të tjera pune, që vareshin nga këto ndërmarrje.

Organi më i lartë i shoqërisë ishte asambleja e përgjithshme e formuar nga të gjithë anëtarët. Ajo administrohej nga një këshill prej 20 vetash, i cili duhej të mbledhej të paktën në çdo dy muaj një herë. Këshilli zgjidhte një komitet drejtues, të përbërë nga kryetari, sekretari, arkëtari dhe tre këshilltarë, të cilët duhej të mbledheshin çdo javë.

Në peticionin drejtuar parlamentit dhe qeverisë vihej në dukje se paga e përditshme e punëtorëve dhe orari i punës ishin lënë në dëshirën e shoqërisë, se nga ana e saj nuk ishte marrë asnjë masë për sigurimin e ushqimit dhe të fjetjes së punëtorëve etj. Punëtorët kërkonin nga qeveria që kjo të ndërhynte për ta detyruar shoqërinë të caktonte ditën e punës prej 8 orësh, të merrte masa për të ndërtuar baraka për fjetjen e punëtorëve, për sigurimin e ushqimit të tyre dhe të kushteve higjienike të jetesës, të bënte klasifikimin në pagat e punëtorëve në përshtatje me specializimin dhe aftësitë e tyre, të hartonte një rregullore ku të përcaktoheshin mënyrat e dhënies së gjobave dhe kompetencat e administratës, t'u jepte shpërblime familjeve të punëtorëve të vdekur në punë e sipër etj. Përveç këtyre, punëtorët kërkonin të mos detyroheshin të përshëndesnin me mënyrën fashiste. Peticioni e ftonte qeverinë të dërgonte përfaqësuesit e saj për të parë në vend qendrën e tyre të mjerueshme. Gjithashtu, komisioni i njoftoi autoritetet lokale se, në qoftë se nuk do të merreshin parasysh kërkesat e tyre, punëtorët do të shpallnin grevën e përgjithshme.

Më 18 nëntor 1935 qeveria vendosi të dërgonte në Kuçovë përfaqësuesin e saj, inspektorin e Ministrisë së Ekonomisë Kombëtare, agjentin e paguar të AIPA-s Vangjel Goxhamani, i cili i deklaroi grupit nismëtar të punëtorëve

se kërkesat e paraqitura në peticion nuk ishin të drejta.

Me të marrë vesh ardhjen e përfaqësuesit qeveritar, punëtorët u grumbulluan për t'i paraqitur atij kërkesat e tyre. Të revoltuar nga qëndrimi provokues i tij, rreth 800 punëtorë organizuan në shenjë proteste një demonstratë përpara zyrave të AIPA-së me parullën: «Nuk punojmë me italianët — duam të drejtat tona». Delegacioni punëtor që shkoi në Tiranë për t'u ankuar kundër sjelljes së inspektorit, u prit me fjalë fyese si nga ministri i Ekonomisë Dhimitër Berati e ai i punëve të Brendshme Ethem Toto, ashtu edhe nga kryeministri Mehdi Frashëri.

AIPA, duke e parandjerë rrezikun që përfaqësonte për interesat e saj organizata profesionale e punëtorëve, protestoi pranë qeverisë shqiptare kundër njohjes zyrtare të shoqërisë «Puna», e cila, sipas AIPA-s, do të bëhej qendra e një lëvizjeje, «që mund të tërhiqej fare lehtë në fushën e politikës». Padronët fashistë të AIPA-s e kuptonin mirë se në ndërmarrjet e tyre po rritej jo vetëm një lëvizje me qëllime thjesht ekonomike, por edhe një lëvizje politike antifashiste. Këtë e provuan sidomos ngjarjet që u zhvilluan disa ditë më vonë.

E inkurajuar nga autoritetet qeveritare, AIPA pushoi nga puna iniciatorët e krijimit të shoqërisë «Puna» dhe aktivistët të tjerë të organizatës. Punëtorët e tjerë u transferuan në kantiere të largëta, ku u pushuan menjëherë nga puna, meqenëse filluan edhe atje të krijonin degë të shoqërisë.

Përgjigjja e parë e punëtorëve kundër këtyre veprimeve ishte manifestimi i tyre ditën e shpalljes së pavarësisë më 28 nëntor. Me gjithë masat e marra nga AIPA dhe autoritetet lokale, manifestimi i 28 nëntorit u kthye në një protestë të fuqishme jo vetëm kundër shfrytëzimit kapitalist të AIPA-s, por edhe kundër fashizmit italian. Lëvizja në Kuçovë u shoqërua edhe me akte dhune të punëtorëve shqiptarë kundër fashistëve italianë.

Rritja e lëvizjes greviste

Grupi Komunist i Korçës dhe shoqëria «Puna» morën në duart e tyre udhëheqjen e lëvizjes punëtore, e cila në fillim të vitit 1936 hyri në një fazë të re të zhvillimit të saj me një varg grevash të organizuara në qendrat më të rëndësishme punëtore të vendit. Këto greva kishin karakter ekonomik klasor, por ato në disa raste morën edhe karakter politik kundër qeverisë dhe masave të saj shtypëse edhe

kundër metodave e frymës fashiste të koncesionarëve italianë. Në Ujin e Ftohtë të Vlorës, ku më shumë se 600 punëtorë punonin për ngritjen e depove të vajgursjellësit Kuçovë-Vlorë, dega e shoqërisë «Puna» kërkoi shtesën e mëditjes, pakësimin e orëve të punës, ndërtimin e barakave për fjetje dhe pagimin e pjesshëm për ditët kur nuk mund të punohej për shkak të shiut. Meqenëse AIPA nuk iu përgjigj fare kësaj kërkese, më 5 janar 1936 të gjithë punëtorët u hodhën në grevë. Përprjekjet e AIPA-s për të vënë në lëvizje grevëthyesit dështuan. Ajo u detyrua më 9 janar të pranonte kërkesat e punëtorëve. Më 24 janar shpallën grevë punëtorët e centralit elektrik të Kuçovës në shenjë proteste kundër provokimit të një agjenti të kapitalistëve italianë, që i ngarkoi punëtorët me gjoba. Greva mori fund më 29 janar 1936 pasi u anuluan gjobat dhe iu njohën punëtorëve disa të drejta.

Sukseset e para bënë që të zgjeroheshin radhët e shoqërisë «Puna». Ajo tani përfshinte në gjirin e saj të gjithë punëtorët shqiptarë të naftës dhe të sektorëve ndihmës.

AIPA e ndjeu shumë shpejt rrezikun që i vinte nga rritja e lëvizjes punëtore, aq më tepër kur punëtorët filluan të sabotonin prodhimin e naftës dhe të ulnin rendimentin në punë.

Vetë drejtori i përgjithshëm i AIPA-s, i cili e ndjente veten të pafuqishëm përpara kësaj lëvizjeje, i shkruante më 29 janar ministrit italian në Tiranë: «Gjendja që është krijuar këto ditë, nuk është në asnjë mënyrë e durueshme. Kemi mbetur pa asnjë autoritet përballë klasës punëtore... Na është bërë i vështirë zbatimi qoftë edhe i sanksioneve disiplinore më të buta».

Për të dalë nga kjo gjendje, AIPA kërkonte të largoheshin nga Kuçova anëtarët e grupit nismëtar të pushuar, të shkatërrohej shoqëria, të silleshin në Kuçovë punëtorë italianë.

Por pas pesë ditësh, më 29 janar, shoqëria «Puna» e paralajmëronte drejtorin se po të mos rimernte në punë nismëtarët e formimit të shoqërisë dhe aktivistët e tjerë të pushuar, ajo do të shpallte grevën e përgjithshme. AIPA, e shqetësuar, mori menjëherë masa në bashkëpunim me qeverinë shqiptare. Ajo filloi të organizonte skuadra të armatosura me fashistë italianë. A. Zogu nga ana e tij, dërgoi me urgjencë kryeinspektorin e pallatit Xhafer Ypin, i cili mori në vend një varg masash administrative, duke i larguar autoritetet lokale prej kryetarit të komunes e deri te xhandari i fundit dhe duke i zëvendësuar ata me elementë të besuar të kapitalistëve italianë.

Kur më 9 shkurt rreth 50 punëtorë nga më aktivët e «Punës» u lajmëruan që brenda 24 orëve të largoheshin nga Kuçova, këshilli i përgjithshëm i shoqërisë që u mbledh po atë ditë në katundin Perhondi, vendosi të shpallte grevën e përgjithshme. Kështu, në mëngjezin e 11 shkurtit 1936 sirena lajmëroi fillimin e saj. Të gjithë punëtorët e naftës, duke përfshirë edhe ata të reparteve ndihmëse, e lanë punën.

Po atë ditë, nga Berati e Tirana erdhën fuqi të mëdha xhandarësh të kryesuar nga vetë ministri i Brendshëm Et'hem Toto, i cili arrestoi aktivistët më të dalluar të shoqërisë. Ministri përdori në shkallë të gjerë kërcënimet kundër punëtorëve dhe familjeve të tyre dhe i detyroi këta, së fundi, që pas tri ditësh greve të ktheheshin në punë. «Ndërhyrja e ministrit», — i shkruante më 14 shkurt atasheu ushtarak italian në Tiranë, Ministrisë së Luftës të Italisë, — na shpëtoi jo vetëm se i dha fund grevës, por sepse masat e marra do të jenë shembull për të ardhmen».

AIPA, sipas këshillave të atasheut ushtarak italian në Tiranë, krijoi «shërbimin e informacionit dhe të propagandës» që kishte për qëllim zbulimin dhe marrjen e masave paraprake kundër çdo manifestimi të «dëmshëm» për kapitalistët italianë.

Pamje nga greva e punëtorëve të shoqërisë AIPA në Kuçovë

Menjëherë pas grevës së përgjithshme u vendosën midis punëtorëve informatorë dhe provokatorë.

Meqenëse pjesa më e madhe e aktivistëve të shoqërisë

«Puna» u pushua nga puna dhe u dëbua nga Kuçova, praktikisht shoqëria pushoi së ekzistuari. Megjithkëtë anëtarët e kryesisë së «Punës» nuk e ndërprejnë aktivitetin. Pasi u liruan nga burgu i Beratit dhe u dërguan në Vlorë si të internuar, ata i drejtuan qeverisë më 10 mars një protestë kundër masave arbitrare që ishin marrë në Kuçovë dhe ngulnin këmbë që të plotësoheshin kërkesat e paraqitura nga punëtorët.

Më 15 maj, punëtorët në Ujin e Ftohtë të Vlorës u hodhën përsëri në grevë, për shkak se disa punëtorë shqiptarë u fyen nga një kryepunëtor italian. Greva u zhvillua nën parullën «Të trajtohem si punëtorë — nuk jemi skllëvër».

Por grevat tanimë, në mungesë të shoqërisë «Puna», nuk kishin fuqinë dhe organizimin e mëparshëm,

Demonstratat popullore antizogiste

Politika e «dyerve të hapura» e ndjekur nga regjimi zogist qëkurse erdhi në fuqi si edhe kriza ekonomike, krijuan një gjendje shumë të vështirë jo vetëm për industrinë e bujqësinë por edhe për zejtarinë. Gjatë këtyre viteve zejtaria vazhdoi të binte jo aq nga konkurrenca e industrisë kombëtare se sa nga vërshimi i mallrave të huaja. Zejtaria e pëlhurave pothuajse u zhduk fare gjatë krizës ekonomike botërore, sidomos nën efektin e dumpingut¹ të mallrave japoneze që pushtuan tregun shqiptar. Punishtet zejtare të sapunit, tabakëve, këpucarëve, argjendarëve etj. pësuan një rënie të rëndësishme.

Rënia e prodhimit zejtar u ndje në mënyrë të veçantë në vitet 1935-1936. Gjatë periudhës qershor 1935 — shkurt 1936 vetëm në qytetin e Korçës u mbyllën 102 ekonomi zejtare, ndërsa numri i të papunëve arriti në 3000.

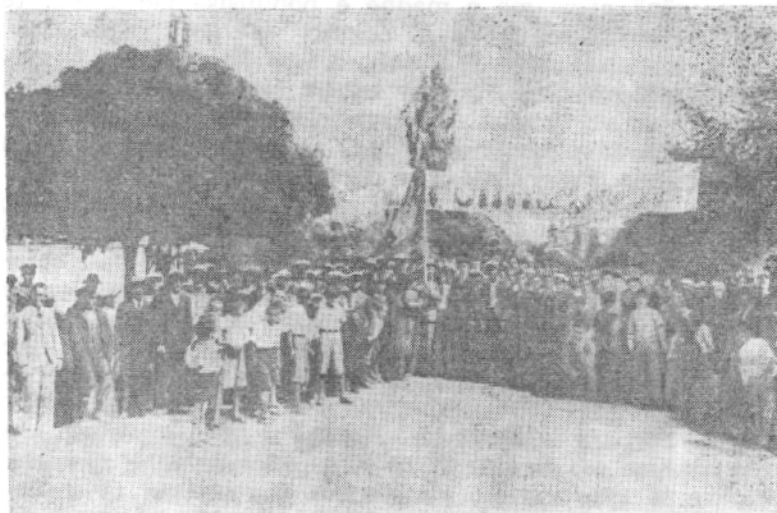
Gjendja e zejtarëve këpucarë e tabakëve u keqësua në mënyrë serioze më 1935, kur filloi nga puna fabrika «STIK» në Korçë, e cila prodhonte opinga e këpucë prej gome. Po atë vit u njoftua se do të hapej edhe një fabrikë këpucësh në Tiranë.

Këpucarët dhe tabakët e gjithë Shqipërisë i drejtuan qeverisë protesta e lutje për ta ndaluar prodhimin industrial

1) Dumping (anglisht) — shitja e mallrave në tregjet e jashtme me çmime shumë më të ulëta se ato të tregut të brendshëm. Është një nga mjetet më të rëndësishme të luftës së imperialistëve për tregjet e jashtme.

të opingave e të këpucëve, i cili do ta konkurronte lehtë prodhimin zejtar dhe do ta shpejtonte procesin e rrënimit të tyre.

Ndër zejtarët shqiptarë ekzistonin ende iluzionet mikro-borgjeze për të ruajtur prodhimin e vogël dhe për ta ndaluar prodhimin e fabrikave. Por këto kërkesa të zejtarëve ishin utopike, ato drejtoheshin kundër procesit historik të zhvillimit të kapitalizmit.

Demonstratë punëtore në Korçë më 1936

Meqenëse kërkesat e tyre nuk u morën parasysh nga qeveria, pronarët e punishteve të këpucëve të qytetit të Korçës në mbledhjen e tyre të përgjithshme më 18 shkurt 1936 vendosën të mbyllnin dyqanet në shenjë proteste.

Me vendimin e 18 shkurtit u solidarizuan edhe punëtorët këpucarë të Korçës. Të nesërmen, më 19 shkurt, demonstruan përpara Odës së tregtisë, ku dorëzuan çelsat e dyqaneve, punëdhënësit dhe punëtorët këpucarë, rreth 500 veta, duke shpallur se do t'i hapnin ato e do të fillonin nga puna vetëm kur të plotësoheshin kërkesat e tyre. Pasi e dorëzuan vendimin e tyre edhe në prefekturë, demonstruesit u shpërndanë.

Udhëheqësit komunistë të punëtorëve këpucarë, duke vendosur bashkimin e këtyre të fundit me pronarët këpucarë, synonin ta përdornin këtë rast për të zgjeruar lë-

vizjen dhe për t'i dhënë asaj karakter antizogist. Në këtë frymë u shprehën ata në mbledhjen e përgjithshme të punëtorëve këpucarë më 20 shkurt 1936.

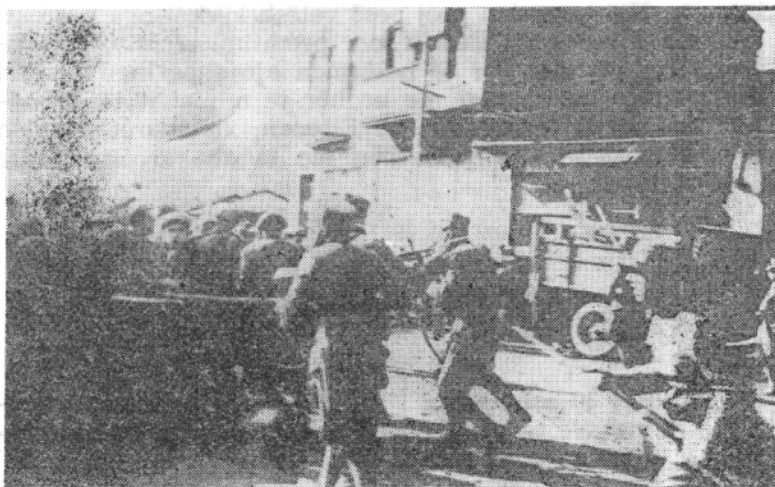
Po atë ditë me nismën e fraksioneve të tyre komuniste organizata profesionale e punëtorëve të ndërtimit «Puna», ajo e punëtorëve rrobaqepës si edhe ato të zejtarëve të kategorive të ndryshme vendosën në mbledhjet e tyre që të nesërmen të bëhej një demonstratë e përgjithshme dhe paqësore proteste kundër gjendjes së mjerueshme, në të cilën kishte rënë pjesa më e madhe e popullsisë për shkak të politikës antipopullore të A. Zogut.

Autoritetet lokale, të trembura nga rritja e lëvizjes, morën menjëherë masa. Më 21 shkurt ato dërguan forcat e xhandarmërisë, të cilat rrethuan lokalitetin ku ishin grumbulluar anëtarët e shoqërisë «Puna» e pastaj lokalet ku ishin grumbulluar demonstruesit e tjerë.

Punëtorët rrobaqepës, që kishin mbetur jashtë rrethimit ishin të parët që ngritën flamurin e shoqërisë së tyre dhe dhanë sinjalin e fillimit të demonstratës. Pas një përlëshjeje të vogël me një grumbull xhandarësh ata u drejtuan te lokalet ku ishin grumbulluar këpucarët, të cilët me të parë shokët e tyre, u sulën mbi xhandarët, çanë rrethimin dhe të gjithë së bashku u nisën në drejtim të zyrave të shoqërisë së punëtorëve të ndërtimit «Puna», për të çliruar shokët e tyre. Përpara lokaleve të «Punës» u bë një përlëshje e përgjakshme me xhandarët, të cilët përdorën edhe zjarrin e armëve të tyre kundër punëtorëve dhe arritën ta shpërndanin demonstratën. Ata arrestuan gjithashtu 13 prej aktivistëve të shoqërisë.

Pasdite demonstrata shpërtheu përsëri me parullat «Bukë! Bukë!», «Liri të arrestuarve». Me punëtorët e zejtarët u bashkuan edhe nxënësit e liceut të qytetit. Përpara ndërtesës së prefekturës u bë një përlëshje tjetër e ashpër midis demonstruesve dhe forcave të xhandarmërisë, të përforcuara me reparte të reja të sjella nga postkomandat e afërta. Demonstrata u shtyp. Autoritetet zogiste shpallën në qytet gjendjen e shtetrrrethimit, vendosën në pozitat kyçe përforcime të mëdha xhandarësh e ushtarësh dhe një kontroll të rreptë nëpër rrugët. Forcat e xhandarmërisë e të ushtrisë në Elbasan e Berat u porositën të ishin gjithnjë në gjendje gatishmërie. Kundër organizatorëve të demonstratës regjimi organizoi një gjyq i cili u kthye nga komunistët në tribunë akuze kundër qeverisë. Në seancat e këtij gjyqi komunist me guxim e gjakftohtësi demaskuan regjimin duke vënë në dukje gjendjen e mjeruar të masave punonjëse dhe terrorin policor që sundonte në vend. Nën

presionin e popullit organet zogiste u detyruan t'u jepnin pafajësinë gjithë të arrestuarve.

Pamje nga Demonstrata e Bukës në Korçë më 21 shkurt 1936

Demonstrata popullore antizogiste në Korçë ishte demonstrata e parë popullore e udhëhequr nga komunistët, që përfundoi në përlëshje me forcat qeveritare zogiste. Ndodhëse u shtyp, ajo pati jehonë të madhe në gjithë vendin. Kundër saj u shprehën me tërbim klasat reaksionare. Gazeta «Besa» pohonte vetë se demonstrata e Korçës apo «Kuçedra e Korçës» siç e quajti ajo, kishte shkaktuar te autoritetet dhe klasat sunduese «një panik të pashoqtë».

Demonstrata kundër zisë së bukës u bënë edhe në qytete të tjera të vendit.

Pakënaqësia e masave popullore kundër regjimit zogist kishte arritur në një shkallë të tillë sa nevojitej vetëm një shkak i vogël për shpërthimin e manifestimeve të reja antizogiste. Kështu ndodhi në Vlorë më 12 korrik 1936. Gjatë një ndeshjeje sportive u shkaktua një grindje e parëndësishme, në të cilën xhandarët ndërhyjnë duke përdorur forcën dhe duke arrestuar disa vetë. Pas pak kohe në qytet shpërtheu një demonstratë e madhe popullore prej më se tremijë vetësh, e cila mori karakter politik antizogist. Xhandarët i shpërndanë demonstruesit pasi hapën zjarr mbi ta, duke vrarë një dhe duke plagosur rëndë katër të tjerë.

Më 31 tetor shpërtheu një manifestim tjetër në Elbasan, i shkaktuar nga plani që kishte qeveria për ta shpërngulur Shkollën Normale (pedagogjike) të Elbasanit në Shkodër. Një komision prej pesë vetësh kërkoi nga prefekti anulimin e vendimit. Pasi u mor premtimi pozitiv, demonstrata u shpërnda. Por të nesërmen ajo shpërtheu përsëri dhe u shtyp vetëm pasi me urdhër të ministrit të Brendshëm, që arriti posaçërisht në Elbasan, xhandarët u sulën mbi demonstruesit, u përleshën me ta dhe arrestuan një pjesë të tyre.

3. LUFTA IDEOLOGJIKE

Në vitet 30 ashpërsimi i luftës klasore të klasës punëtore e të masave të gjera popullore u shoqërua me ashpërsimin e luftës edhe në fushën ideologjike.

Kjo luftë u zhvillua kryesisht me anë të shtypit në të cilin u dalluan disa rryma kryesore: rryma zogiste, e «diktaturës së ndritur», «neoshqiptare», klerikale që ishin në anën e reaksionit dhe rryma revolucionare-demokratike që shprehte interesat e masave popullore.

Rrymat reaksionare

Rryma zogiste i shtjelloi pikëpamjet e veta në një sërë organesh si «Besa», «Drita», «Djersa e popullit» etj. që delnin në Tiranë. Kjo rrymë përfaqësohej nga të ashtuquajturit «të vjetër», të kryesuar nga Teki Selenica, Hiqmet Delvina, Fejzi Alizoti etj. Ideologët zogistë ishin apologetët më të flaktë të monarkisë e të rendit çifligaro-borgjez dhe armiqtë më të tërbuar të ideve demokratike e komuniste. Ata lavdëruan politikën antidemokratike e antikombëtare zogiste dhe kundërshtuan të gjithë ata që vinin në dukje krizën e rendit ekzistues e plagët e tij. Veten e tyre ata e shpallën «bartës» të përparimit dhe «baballarë të kombit». Për ta populli nuk mund të punonte e të shkonte përpara pa qenë i udhëhequr nga klasat e privilejuara. Duke u mbështetur në këto teori ultrareaksionare, «të vjetërit» u përpoqën ta varrosnin përfundimisht reformën agrare, ta linin bujkun nën zgjedhën e pronarit, i cili, siç thoshin ata, ishte i vetmi që mund ta detyronte atë të punonte. Monarkinë ata e

paraqitën si të dalë nga populli, sikur i përgjigjej aspiratave e psikologjisë së tij. «Të vjetërit» e luftuan me një zell të veçantë zhvillimin e arsimit dhe të kulturës në Shqipëri, duke e argumentuar këtë me faktin se ky zhvillim do të sillte mbiprodhim intelektualësh, se intelektualët do të mbe-teshin pa punë dhe, si rrjedhim, do të përqafonin idetë e majta «ekstremiste» dhe do të bëheshin rrezik për rendin ekzistues. Kjo luftë kundër zhvillimit të arsimit në Shqipëri bëhej në një kohë kur dy të tretat e fëmijëve të moshave shkollore nuk ndiqnin shkollat dhe mbi 80 për qind e popullsisë ishte analfabete.

Krahas «të vjetërve» shtjelloi pikëpamjet e saj edhe rryma e «të rinjve». Ajo përfaqësohej nga elementë borgjezë kryesisht intelektualë si Seit Qemali, Mehmet Konica, Nebil Çika, Ismet Toto, Ernest Koliqi që ishin të pakënaqur nga sundimi i «baballarëve të kombit» dhe kërkonin që punët e shtetit t'i merrnin në dorë elementët e kulturuar, të «ndritur» të borgjezisë të cilët duhej të spastronin aparatin shtetëror nga elementë çifligarë, «orientalë» dhe të kryenin reforma «oksidentale».

Këta i parashtruan idetë e tyre kryesisht në gazetën «Arbëria» dhe në revistën «Illyria» të Tiranës.

«Të rinjtë» nuk synonin në shndërrimin e rendit ekonomik-shoqëror e politik ekzistues. Ata ishin vetëm për përmirësimin e tij në të mirë të borgjezisë. Ky përmirësim duhej të kryhej, sipas tyre, me ndihmën e monarkisë zogiste. Si mjet kryesor për «oksidantalizimin» e përparimin e vendit ata quanin «diktaturën e ndritur» d.m.th. diktaturën e borgjezëve me kulturë e cila duhej të krijohej sipas modelit të diktaturave fashiste të Hitlerit e Musolinit. «Të rinjtë» ishin kundër rendit demokratik e sistemeve politike demokratike. Ata kishin përcëmim për masat popullore dhe nuk donin që atyre t'u njiheshin të drejtat demokratike. «Të rinjtë» si «të vjetrit» u shprehën për unitetin kombëtar, kundër luftës së klasave e ideologjisë revolucionare.

Një rrymë tjetër borgjeze që drejtohej kundër çifligarëve konservatorë dhe kërkonte «oksidantalizimin» e vendit ishte ajo e «neoshqiptarizmës» që kryesohej nga Branko Merxhani e Vangjel Koça. Kjo kishte si tribunë gazetën «Demokratia» të Gjirokastrës, revistën «Përpyekja shqiptare» e gazetën «Illyria» të Tiranës etj.

«Neoshqiptarizma» pretendonte se ishte rryma filozofike e sociologjike më origjinale e më e saktë shqiptare, e cila do të bënte gjoja shndërrime të mëdha në vend. Ajo mbështetej tek filozofët e sociologët e huaj si Ogyst Konti, Emil Durheimi, Frederik Niçe etj. Bazën e «neoshqipta-

rizmës» e përbënte sistemi idealist «pozitivist» i Kontit dhe Durhejmit që predikonte zhvillimin e shoqërisë vetëm me anë të ideve, krijimin e solidaritetit shoqëror dhe forcimin e rendit ekzistues.

Në këtë frymë edhe «neoshqiptarët» kërkuan që shoqëria shqiptare të zhvillohej vetëm me anë të kulturës dhe edukatës, me anë të krijimit mbi këtë bazë të unitetit kombëtar i cili do të shpinte gjoja në «rendin kolektiv» me ideale kolektive, pa klasa dhe luftë klasash.

Branko Merxhani e Vangjel Koça u deklaruan kundër politikës, kundër përdorimit të mjeteve të dhunës dhe metodave revolucionare në zhvillimin e shoqërisë. Ata shpallën si kredo të tyre parullën: «Politikë s'ka — vetëm kulturë». «Neoshqiptarët» pohonin se plagët e rendit ekzistues nuk njiheshin mirë dhe për këtë duhej studim. Ata ishin të mendimit se gjithë e keqja e shoqërisë shqiptare qëndronte jo në raportet ekonomike-shoqërore e politike ekzistuese por në konceptet e mentalitetet e ndryshme. Që të ndryshohej gjendja duhej të ndryshoheshin gjoja këto të fundit. Ideologët «neoshqiptarë» u pajtuan si me rendin çifligaro-borgjez ashtu edhe me regjimin zogist. Rendir monarkik ata e shpallën si rendin më pozitiv që kish parë Shqipëria. «Neoshqiptarizma» ishte për një zhvillim borgjez të ngadalshëm. Ajo i kundërshtoi hapur idetë revolucionare dhe sulmoi sidomos lëvizjen komuniste e idetë komuniste të cilat i quante si pa bazë në Shqipëri e të importuara.

Në polemikën e gjallë që u zhvillua në këto vite u dallua edhe rryma klerikale e përfaqësuar sidomos nga kleri katolik.

Me anë të revistave «Hylli i Dritës», «Leka», «Kumbona e së Diellës» etj. kleri katolik përhapi idetë e veta reacionare dhe luftoi në mënyrën më të egër çdo prirje e ide përparimtare. Klerikët katolikë për të maskuar veprimtarinë e tyre armiqësore kundër Shqipërisë dhe bashkëpunimin me Italinë fashiste që zhvillonin fshehtas, bënë një propagandë demagogjike në shtyp gjoja në dobi të kombit. Ata flisnin shumë për unitetin kombëtar, për ruajtjen e zhvillimin e vlerave dhe të traditave kombëtare. Në të vërtetë ideologjia e klerit katolik në bazë të doktrinës së tij, ishte një ideologji kozmopolite që vinte fenë mbi kombin. Në dokumentet sekrete pohohej paaftësia e kombit shqiptar për të qëndruar më vete dhe domosdoshmëria që ai të nënshtrohej e skllavërohej nga fashizmi italian. Aty sulmohej gjithashtu pjesa myslimane e popullsisë, e cila shpallej si masë e huaj «aziatike» që s'meritonte gjoja të bënte pjesë në kombin shqiptar.

Kleri katolik ishte kundër përparimit. Duke qenë se për të kriteri moralo-fetar ishte kriteri i parë i përparimit ai shpallej kundër zhvillimit ekonomik shoqëror e politik të kohëve të reja i cili gjoja kishte shpurrë në rënien e moralit e të fesë në shoqëri. Kjo rënie vihej re edhe në shoqërinë shqiptare, prandaj bëhej thirrje për një kthim në mesjetë dhe idealizimej primitiviteti e institucionet reaksionare mesjetare.

Kleri katolik mbronte me zjarr rendin shfrytëzues, pronën private dhe shtetin reaksionar të cilët i shpallte «hyjnorë». Ndaj regjimit reaksionar zogist kleri katolik mbajti një qëndrim me dy faqe që kushtëzohej nga koniunktura e marrëdhënieve politike midis regjimit zogist dhe Italisë fashiste.

Ëdeologët e klerit katolik sulmuan në mënyrë të egër e brutale lëvizjen revolucionare e idetë revolucionare dhe u ranë kambanave të alarmit mbi rrezikun «bolshevik». Ata u bënë thirrje masave të hiqnin dorë nga idetë përparimtare e nga dhuna e të kujdeseshin më shumë për fenë, «bukën e shpirtit», se sa për atë të «barkut».

Në po këtë rrugë reaksionare eci edhe kleri mysliman me revistën e vet «Zani i Naltë».

«Zani i Naltë» nxiti fanatizmin fetar, mbrojti regjimin reaksionar dhe u bëri thirrje masave e i kërcënoi ato që të hiqnin dorë nga lëvizja revolucionare. «Zani i Naltë» si mbrojtës i flaktë i konservatorizmit dhe armik i përparimit u ngrit me tërbim kundër ideve përparimtare që kërkonin emancipimin e gruas, kundër pikëpamjeve shken-core etj.

Në këtë rrugë eci edhe kleri ortodoks, i cili, ndonëse nuk kishte një organ të vetin predikoi në kisha pikëpamjet reaksionare e antishken-core fetare dhe mbrojtjen e regjimit zogist.

**Rryma demokra-
tike revoluciona-
re**

Komunistët shqiptarë dhe elementët përparimtarë të vendit, të cilët censura zogiste nuk i lejonte të shprehnin hapur pikëpamjet e tyre antizogiste në shtyp, përdorën organet legale, ku detyroheshin të shkruanin me gjuhën e Ezopit.

Pas ardhjes në fuqi të qeverisë së M. Frashërit komunistët e Tiranës dhe të Korçës duke shfrytëzuar rrethanat e krijuara botuan organe legale si «Rilindja», «ABC», «Bota e Re» për të propaganduar në shkallë të gjerë idetë

demokratike antifeudale dhe antiimperialiste, në përputhje me detyrat demokratike që qëndronin para vendit. Jashtë vendit, përveç organit të Komitetit të Çlirimit Nacional «Liria Kombëtare», kishte filluar të botohej nga ana e grupit të komunistëve shqiptarë të Lionit (Francë) gazeta luftarake antizogiste dhe antifashiste «Populli» që më vonë u zëvendësua me gazetën «Sazani».

Ndër organet përparimtare brenda vendit, jetë më të gjatë pati revista «Bota e Re».

Në këtë revistë si edhe në organet e tjera u kritikuan pikëpamjet antidemokratike të rrymave të ndryshme reaksionare, tendencat fashiste të «diktaturës së ndritur», intelektualizmi borgjez, apolitizmi e antidemokratizmi i «neo-shqiptarizms», pikëpamjet klerikale etj.

«Bota e re» ngriti problemet themelore që qëndronin përpara shoqërisë shqiptare, duke e ftuar opinionin publik përparimtar të vendit të luftonte për zgjidhjen e tyre. Në faqet e revistës u trajtuan të tilla probleme si ai i luftës kundër mbeturinave feudale, i emancipimit të bujkut dhe të gruas, i demokratizimit të aparatit shtetëror, i edukimit të rinisë me ideale kombëtare, i përgatitjes së inteligjencës që të njihte nevojat e popullit e të vihej në shërbim të tij, etj.

«Bota e re» vuri në dukje plagët e shoqërisë së prapambetur shqiptare dhe dha përshkrime rrënqethëse të varfërisë që kishte pllakosur pjesën më të madhe të popullsisë, duke ia hedhur fajin për këtë gjendje në mënyrë të tërthortë regjimit zogist.

Duke luftuar idenë e preferuar të reaksionit zogist se bujku nuk mund të bënte pa pronarin, «Bota e Re» shkruante qysh në numrin e parë të saj: «Bujku duhet të çlirohet nga këpushët që i janë qepur pas lëkurës dhe s'e lënë të marrë fuqi». Ajo kërkonte nga qeveria që kjo t'i lehtësonte taksat, të ndiqte një politikë bujqësore të mbështetur në kritere ekonomike e shkencore dhe të caktoje një pjesë të mirë të buxhetit për mëkëmbjen e bujqësisë.

Një luftë të ashpër u bëri «Bota e Re» fajdexhinje parazitare, të cilët shfrytëzonin pa mëshirë masat e varfëra të fshatit e të qytetit. «Fajdexhiu, — shkruante ndër të tjera revista, është bisha e fshatit dhe e qytetit. Është si shushunja e moçaleve. Barku i tij nuk ngopet kurrë. Buzë s'ka, por vetëm dhëmbë. Duar s'ka, por vetëm kthe-tra. As shpirt nuk ka, por vetëm një sënduq me kambiale. Zemra e tij është një sahat që numuron çastet e fajdesë».

Duke vënë në dukje gjendjen e mjeruar të punëtorëve dhe papunësinë, rrënimin e vazhdueshëm të zejtarëve dhe të

tregtarëve të vegjël, revista shpjegonte arësyet e vërteta të varfërimit të këtyre klasave dhe demaskonte shfrytëzimin kapitalist të fabrikantëve, sipërmarrësve dhe tregtarëve të mëdhenj.

«Bota e Re» demaskonte intelektualët zogistë «neoshqiptarë» që e përbuznin «popullin harbut», që shpifnin kundër tij. Ata, shkruante revista, «nuk janë njerëz të dalun nga shtresat e popullit, jo, këta janë zotnijtë ose njerëz me mentalitet zotnijsk që e kanë zët punën fizike e që janë mësue të rrojnë si parazitë në kurriz të popullit». «Bota e Re» i akuzonte si «superintelektualë» e demagogë edhe ata që e lidhnin varfërinë e popullit shqiptar vetëm me krizën ekonomike botërore. Duke folur për arsytet e gjendjes së mjerueshme të popullit, revista shkruante se ajo ishte pasojë e mosrealizimit të reformës agrare, e shpërpjestrimit që ekzistonte midis çmimeve të mallrave të importuara dhe atyre që prodhoheshin në vend, e shfrytëzimit të fajdexhinjve, e taksave të rënda, e papunësisë, e abuzimeve etj.

Organet demokratike e përfytyronin regjimin politik reaksionar si një piramidë shfrytëzuesish, shtypësish e parazitësh që kishin kryer veprimet më të ulëta kundër popullit e kombit e që ishin zhytur në pellgun e korrupsionit. Në krye të piramidës, siç pohohej me alegori, qëndronte «sulltani», mbreti Zog.

Revista e akuzonte ashpër regjimin në fuqi, që nuk tregonte as interesin më të vogël për nevojat e popullit. «Është një fakt i pamohueshëm, — shkruante ajo, — se njerëzit e pushtetit kanë tendencë t'i përziejnë interesat e tyre me ato të shtetit, të abuzojnë nga fuqia në dëm të masave të pagdhëndura, të ndreqin punët e veta duke shkatërruar ato të kombit». Për këtë arsye ajo kërkonte që të krijohet një opinion publik i tillë që të ushtronte kontrollin e vet mbi qeverinë, që masat popullore të merrnin pjesë aktive në jetën politike të vendit për të mbrojtur interesat e tyre.

Problemi i lidhjes sa më të ngushtë të inteligjencies me popullin është trajtuar gjerë e gjatë në faqet e revistës «Bota e Re». Ai ishte një problem shumë aktual, që revista e trajtonte duke u nisur nga pozitat e popullit, për të demaskuar aparatën burokratike të A. Zogut dhe «neoshqiptarët». «Bota e Re» kritikonte ashpër qëndrimin e «neoshqiptarëve», të cilët, duke e quajtur popullin «një turmë barbare», nuk kujdeseshin fare për arsimimin e tij, por gjithë vëmendjen ia kushtonin përsosjes së «elitës» intelektuale. «Neoshqiptarët», sipas «Botës së Re», ndryshe nga «të vje-

trit», ishin «tipi i ri i reaksionit që e lufton dritën dhe zhvillimin me anë të diplomës» e të «kulturës», ishin produkt i shkollës borgjeze reaksionare e konservatore të Perëndimit, demaskimit të së cilës revista i kushtoi një vëmendje të veçantë. Duke demaskuar «neoshqiptarizmin» si dhe përkrahësit e «diktaturës së ndritur» dhe duke dënuar përbuzjen që kishin ata për «popullin harbut», revista u vinte atyre përballë tezat e njohura marksiste se «njerëzit e bëjnë vetë historinë e tyre», se «shoqëria nuk mund të ecë përpara pa një ideal dhe se një ide që buron nga thellësia e jetës sociale bëhet një fuqi që tund malet kur futet në shpirtin e turmave dhe frymëzon përpjekjet e tyre», se nuk është «e arsyeshme që kërkimi i parimeve udhëheqëse filozofike të bëhet një qëllim në vetvete».

Në gjuhën alegorike dhe nganjëherë edhe në mënyrë të hapur shkruhej në organet përparimtare se e vetmja rrugë e shpëtimit të popullit nga shfrytëzimi, mjerimi e nënshtrimi prej imperializmit është rruga e luftës për demokracinë dhe e kryengritjes kundër regjimit. Të gjithë ideologët revolucionarë kishin ardhur në përfundimin se asgjë s'bëhej me «mëshirë sociale». Revolucionari Veli Stafa ëndërronte në «Botën e Re» për mundësinë që edhe në shoqërinë shqiptare të përdoreheshin metoda «kirurgjike» d.m.th. revolucionare. Migjeni në një poezi të tij vinte në dukje se regjimi «mali që s'bëzan» kishte nevojë për një «grusht të fuqishëm». Ai kritikonte ideologjinë reaksionare sidomos atë të klerit që predikonte nënshtrimin, moskundërshtimin dhe «kërkonte t'i bante sqyfterët pëllumba».

Në këtë frymë edhe revista «ABC» i paralajmëronte klasat e pasura se një ditë «mund të turbullohej gjaku» i të munduarve dhe mund të shkaktohej «kryengritja e shpirtit dhe e barkut». Për këtë lloj revolte e kishte fjalën dhe Migjeni me një prozë të tij kur shkruante se urija shkaktonte në stomakët e punëtorëve të papunë një «revolucion në miniaturë».

Ideologët revolucionarë e kuptonin se që të arrihej tek kryengritja popullore nuk mjaftonin kushtet objektive, por duhej edhe të ndriçohej populli me ideologjinë revolucionare e të përgatitej për luftë.

Në organet demokratike u fol tërthorazi edhe për «botën e re» për rendin demokratik që do të krijohet. Në atë kohë kjo ende nuk përfytyrohej aq qartë. Por në përgjithësi rendi i dëshiruar ishte ai i demokracisë popullore pa klasa shfrytëzuese çifligare e borgjeze e pa fajdexhinj që i merrnin shpirtin popullit, pa aparatit shtypës policor e pa «memuret» që e rripin dhe e shitnin

vendin tek të huajt. Në rendin demokratik fshatari duhej të merrte tokën e të gëzonte frutet e punës së tij, punëtorit duhej t'i sigurohej punë dhe një jetë e denjë. Gruaja duhej të çlirohej nga skllavëria mesjetare e të jetonte e punonte e lirë. Shteti demokratik duhej të përmirësonte rrënjësisht jetën e popullit, duhej të ndërmernte vepra të rëndësishme ekonomike e kulturore, në mënyrë që të zhdukej varfëria e padija dhe të sigurohej mirëqenia e tij.

«Bota e Re» dhe organet e tjera përparimtare luajtën një rol të rëndësishëm në përgatitjen politike dhe ideologjike të inteligjencies, në mënyrë të veçantë të rinisë shkollore për të luftuar regjimin zogist dhe fashizmin.

Ato lexoheshin me admirim e përkraheshin nxehtësisht nga inteligjencia dhe rinia përparimtare dhe ishin organet më të dashura të tyre. Regjimi zogist e ndjeu rrezikun që vinte prej tyre prandaj nuk i lejoi të jetonin gjatë.

4. FORCIMI I DIKTATURËS ZOGISTE DHE RRIJJA E RREZIKUT FASHIST

Forcimi i reaksionit zogist

Nën veprimin gërryes të luftës klasore e të lëvizjeve popullore si dhe nën presionin e depërtimit të papërmbajtur të imperializmit italian, regjimit zogist iu dobësua shumë traualli ku mbështetej dhe prandaj u përpoq t'ia zgjaste jetën vetes me anë të dredhive politike e forcimit të diktaturës.

Më 27 prill 1936 legjislatura e dytë e parlamentit, ku mbizotëronin «të vjetrit», mori fund. Qeveria e M. Frashërit u përpoq ta shfrytëzonte këtë rast për të eliminuar nga parlamenti me anë të zgjedhjeve të reja kundërshtarët e saj. Fushata e zgjedhjeve të parlamentit të ri i dha luftës politike një karakter shumë të ashpër. Mjeti më i fuqishëm propagandistik i «të vjetërve» ishte akuza që i bënin qeverisë së M. Frashërit si nxitëse të lëvizjes revolucionare dhe të «anarkisë» në Shqipëri. Me «të vjetrit» kundër qeverisë u rrjeshtua tani edhe vetë mbreti.

Plani i A. Zogut për të «qetësuar» kundërshtarët dhe për të tërhequr pas vetes popullin me anën e një qeverie «liberale», kishte dështuar plotësisht. Masat jo vetëm që

nuk u pajtuan me regjimin, por shfrytëzuan rastin për ta forcuar luftën kundër tij. Qëndrimi i mëtejshëm në fuqi i qeverisë së M. Frashërit nuk i premtonte asgjë të mirë klikës zogiste. Për këtë arsye ajo nuk donte ta linte në duart e qeverisë as zhvillimin e zgjedhjeve parlamentare. A. Zogu dhe «të vjetrit» kishin nevojë për një dorë më të fortë që t'i shtypte «masat e rebeluara» kundër regjimit. Këtë e dëshironin edhe padronët e A. Zogut, fashistët italianë, që nuk e shikonin me sy të mirë rritjen e lëvizjes revolucionare shqiptare, e cila mund të bëhej një pengesë serioze për planet e reja skllavëruese të Romës kundër Shqipërisë.

Qeveria e M. Frashërit nuk mund të qëndronte përpara këtij blloku që u formua kundër saj. M. Frashëri më 7 nëntor 1936 dha dorëheqjen. Pas dy ditësh u shpall formimi i qeverisë së re nën kryesinë e Koço Kotës, e përbërë nga elementët më reaksionarë, me ministër të Brendshëm famëkeqin Musa Juka.

Mbreti deklaroi atëherë zgjedhjet parlamentare. Më 23 janar u shpall lista qeveritare me emrat e 58 deputetëve. Qeveria e K. Kotës u përpoq me çdo mënyrë, bile duke shkelur dispozitat ligjore, që të fitonte lista qeveritare. M. Juka kërkonte nga organet qeveritare në prefektura, nënprefektura e komune që të urdhëroheshin zgjedhësit e dytë të votonin vetëm për listën qeveritare. Gjatë fushatës së zgjedhjeve qeveria e ndaloi agjitacionin me anën e konferencave, përdori kërcënimet kundër kandidatëve jashtë listës qeveritare dhe urdhëroi forcat e armatosura të qëndronin në gjendje të gatshme «për t'i bërë ballë çdo ngjarjeje të papritur». Zgjedhjet e 31 janarit sollën në fuqi gjithë parlamentin që ishte më parë, i cili ia dha votëbesimin qeverisë reaksionare të K. Kotës. Parlamenti e tregoi fytyrën e tij reaksionare që në ditët e para të ekzistencës së tij, duke hedhur poshtë, ashtu siç bëri edhe më 1935, kërkesën për shpalljen e një moratoriumi të ri në dobi të masave të varfëra të qytetit dhe të fshatit, që mjerrimi i kishte hedhur në mëshirën e fajdexhinjve.

Ardhja në fuqi e qeverisë së Koço Kotës shënonte forcimin e gjithanshëm të reaksionit zogist si në politikën e brendshme ashtu edhe në atë të jashtme. Qeveria e K. Kotës i fshiu menjëherë edhe ato liri të kufizuara të shpallura nga qeveria e M. Frashërit. Ajo iu përvesh punës për organizimin e xhandarmërisë për të vendosur një «qetësi shembullore», «dishiplinën» në shkollat dhe për të luftuar çdo ide që pengonte «unifikimin kombëtar» d.m.th. që prekte regjimin zogist. Grushtin kryesor ajo e drejtoi kun-

dër lëvizjes komuniste. Që në ditët e para ndaloi hyrjen në Shqipëri të të gjitha gazetave të huaja komuniste e socialistë dhe në përgjithësi të shtypit përparimtar antifashist. Ajo vendosi një censurë të rreptë mbi të gjitha librat dhe gazetat që vinin nga jashtë e që konsideroheshin të dëmshme për «moralin dhe zakonet e mira» ose ishin kundër regjimit ekzistues.

Dekreti që doli në lidhje me këtë çështje, kërkonte gjithashtu denoncimin dhe dorëzimin brenda dhjetë ditëve të të gjitha librave të ndaluara. Nga ana tjetër, të gjitha gazetat u detyruan të popullarizonin Italinë fashiste si «aleate të madhe» të Shqipërisë dhe B. Musolinin si «mikun më të madh të popullit shqiptar». Gazetat u porositën të hapnin një fushatë plot shpifje kundër komunistëve shqiptarë dhe Bashkimit Sovjetik. Gjatë marsit 1937 Ministria e Brendshme hartoi listat e elementëve që njiheshin si komunistë e përparimtarë. Ajo vuri në dispozicion fonde të posaçme për të luftuar lëvizjen komuniste. Më 23 prill 1937 qeveria shpalli një dekretligj mbi fajet kundër rendit shoqëror dhe ekonomik, sipas të cilit ndalohej formimi i shoqatave që kishin për qëllim «vendosjen e diktaturës së një klase mbi një tjetër», ose përmbysjen me forcë të rendit shoqëror-ekonomik ekzistues, përhapjen e ideve komuniste, ndaloheshin mbledhjet ku përhapeshin ide e teori që ishin në kundërshtim me rendin në fuqi. Pas shpalljes së këtij ligji klika zogiste u hodh në sulm kundër lëvizjes komuniste dhe punëtorë. Organet demokratike u mbyllën. Shumë elementë përparimtarë ose komunistë që guxonin të shfaqnin hapur mendimet e tyre në biseda dhe në shtyp, ose që dyshoheshin për qëndrim antizogist, burgoseshin dhe internoheshin. Arrestime u bënë edhe në ushtri, në radhët e oficerëve antizogistë.

Me gjithë masat e marra, regjimi i Zogut nuk mundi t'i shpëtonte një tronditjeje të re të brendshme.

Më 15 maj 1937, në Delvinë shpërtheu puçi antizogist i organizuar nga Et'hem Totua, ish-ministër i qeverisë së M. Frashërit. Nën udhëheqjen e tij, forcat e xhandarmërisë shtinë menjëherë në dorë qytetin. Që andej rreth 60 veta të armatosur u nisën për në Gjirokastër dhe pothuajse pa luftë, e morën qytetin e pak më vonë edhe Tepelenën. Pa humbur kohë kryengritësit u nisën për në Vlorë, por në Qafën e Plloçës në Sevaster u pritën me armë nga forcat qeveritare dhe, pas disa orë luftimesh, u shpartalluan. Vetë E. Totua, i rrethuar në malin e Gjolikut, vrau veten, pa mundur të realizonte planin e vet. Qeveria e K. Kotës e paraqiti kryengritjen si të nxitur prej komunistëve dhe

e shfrytëzoi këtë rast për të hapur një fushatë të tërbuar antikomuniste.

Në të vërtetë puçi u shkaktua nga pakënaqësitë dhe synimet ambicioze të ish-ministrit të Brendshëm dhe nën nxitjen e vëllait të tij Ismet Totos, pjesëmarrës kryesor në lëvizje të cili deshi të zbatonte idetë e tij me ngjyrë fashiste të «diktaturës së ndritur», synime këto që miratoheshin edhe prej Romës. Në lëvizje morën pjesë edhe elementë patriotë që nuk i njihnin qëllimet e vërteta e prapaskenën e saj dhe donin të përmbysnin regjimin zogist.

Edhe në politikën e jashtme qeveria e K. Kotës, duke i qëndruar besnike Italisë fashiste, veproi sipas udhëzimeve të saj. Me të ardhur në fuqi, ajo u solidarizua plotësisht me politikën imperialiste të nazistëve gjermanë dhe fashistëve italianë, të cilët përkrahën pa rezerva kryengritjen fashiste që plasi në korrik të vitit 1936 në Spanjë kundër Republikës Spanjolle dhe Frontit Popullor Spanjoll. Pa u mbushur as një javë nga dita që Galeaco Çiano (Galeazzo Ciano) ministri i jashtëm italian, e udhëzonte legatën italiane në Tiranë të kërkonte nga qeveria shqiptare që kjo ta njihë qeverinë fashiste të Frankos, më 26 nëntor 1936, Këshilli i Ministrave të Shqipërisë e njohu qeverinë reaksionare frankiste. A. Zogu e njoftoi ministrin e ri italian në Tiranë F. Jakomonin se ai e quante «një nder të madh» për veten e tij që ishte i pari, pas qeverive gjermane dhe italiane, që mbante një qëndrim të tillë miratues dhe jepte një kontribut në dobi «të politikës së jashtme të fashizmit». Pak më vonë qeveria reaksionare shqiptare u mundua ta trumbetonte qëndrimin e saj nëpërmjet shtypit me misionin që gjoja ajo kishte për të luftuar kundër lëvizjes komuniste.

Qeveria e Romës nga ana e saj shfrytëzoi puçin e Ethem Totos për të trembur A. Zogun dhe për ta detyruar atë të mos u paraqiste as pengesën më të vogël kërkesave të reja ekonomike e politike të Italisë. Dhe ia arriti qëllimit. A. Zogu i la fushë të lirë veprimi lëvizjes fashiste në Shqipëri dhe u tregua i bindur ndaj kërkesave të reja të fashizmit italian.

**Shqipëria në mar-
rrëdhëniet italo-
-jugosllave**

Klika e A. Zogut, e cila kishte futur krejtësisht Shqipërinë në orbitën e fashizmit italian, e kuptonte fare mirë se ajo mund të qëndronte në fuqi për aq kohë sa do ta kërkonin interesat e Romës. Në pamundësi të bënte një

politikë të jashtme të pavarur, ajo i ndiqte me shqetësim marrëdhëniet e Italisë me Jugosllavinë dhe Greqinë, duke pasur gjithnjë frikë nga afrimi i tyre, gjë që mund të çonte në likuidimin e regjimit zogist në Shqipëri. Marrëveshja anglo-italiane e 2 janarit 1937, sipas së cilës të dy palët siguronin status quo-në politike dhe tokësore në të gjithë sektorët e Mesdheut, e bëri A. Zogun të ushqente iluzione se pozitat e regjimit të tij ishin të siguruara në arenën ndërkombëtare.

Në të vërtetë imperializmi anglez nuk kishte si qëllim kryesor të garantonte status quo-në politike dhe tokësore të shteteve të vegjël si Shqipëria, por synonte të siguronte në radhë të parë pozitat e tij koloniale. Për hir të sigurimit të këtyre pozitave dhe për t'i ndërsyer shtetet fashiste kundër Bashkimit Sovjetik, ai nuk do të kishte kundërshtim t'i linte fashizmit italian fushë të lirë veprimi në një pjesë të sektorit të Ballkanit.

Për politikën imperialiste italiane në Ballkan një rëndësi gjithnjë e më të madhe po merrte Jugosllavia. Qeveria e Romës e shikonte tani afrimin italo-jugosllav si një mjet për të prishur aleancën franko-jugosllave, për të kundërbalancuar forcimin e shpejtë të imperializmit gjerman dhe rritjen e ndikimit të tij ekonomik e politik në Ballkan, që cenonte si interesat italiane ashtu edhe ato jugosllave dhe më në fund si një politikë që i lejonte Romës, duke përdorur Jugosllavinë si «aleat» ta përqëndronte sulmin kundër Shqipërisë që ishte pika më e dobët dhe prej këtej do ta kishte më lehtë të godiste vendet e tjera të Gadishullit. Edhe Beogradi, nga ana e tij për t'i bërë ballë rrezikut gjerman që sa vinte shtohet e ndjente të nevojshme të afrohej me Romën.

Më 27 mars 1937, me rastin e vizitës së G. Çianos në Beograd dhe pas bisedimeve që u zhvilluan gjatë dy ditëve, midis Italisë dhe Jugosllavisë u nënshkrua një pakt «miqësie». Një ditë përpara se të nënshkruhej ky pakt, përfaqësuesit e të dy vendeve biseduan edhe për çështjen e Shqipërisë. Tani, që pozitat e Italisë fashiste në Shqipëri ishin forcuar shumë dhe që politika jugosllave kishte filluar të prirej drejt Italisë dhe Gjermanisë, kontradiktat në lidhje me çështjen shqiptare nuk përbënin asnjë pengesë serioze për realizimin e planeve imperialiste të Italisë në Shqipëri. Në këtë frymë u shpreh edhe kryeministri jugosllav M. Stojadinoviç (Millan Stojadinoviç) në bisedën që pati me G. Çianon për çështjen shqiptare. Ai i tha ministrit fashist se problemi shqiptar, tani që marrëdhëniet italo-jugosllave ishin përmirësuar, nuk e preokuponte Ju-

gosllavinë dhe se ky problem kishte një karakter thjesht «lokal». Kjo nuk donte të thoshte aspak që Jugosllavia hiqte dorë nga planet e saj kundër Shqipërisë. Beogradi donte ta shfrytëzonte «miqësinë» me Italinë fashiste për të shkëputur më vonë ndonjë pjesë nga Shqipëria. Vetë kryeministri jugosllav ishte përkrahës i copëtimit të Shqipërisë dhe këtë ide ai e mbrojti deri në fund.

Në prill të vitit 1937, ministri i Jashtëm fashist G. Çiano erdhi në Shqipëri për një vizitë «miqësore», me qëllim që të qetësonte mbretin lidhur me synimet e paktit italo-jugosllav dhe të studionte kushtet për shpejtimin e agresionit fashist. A. Zogu bëri sikur u qetësua nga garancitë e dhëna dhe madje u deklaroi gazetarëve të huaj se pozita gjeografike dhe ekonomike e të dy vendeve i bënte krejt të natyrshme «lidhjet vëllazërore». Në të vërtetë qeveria e Tiranës duke e ndjerë rrezikun që e kërcënonte, u përpoq të dilte nga izolimi politik ku e kishte futur veten me politikën e saj pro-italiane. Në verën e vitit 1937 qeveria zogiste i propozoi Athinës në mënyrë të fshehtë përfundimin e një pakti «miqësie». Por qeveria greke e cila kishte filluar gjithashtu të ndiqte një politikë afrimi me shtetet fashiste nuk e pranoi këtë propozim, me pretekstin se kjo mund të dëmtojte marrëdhëniet miqësore italo-greke. Qeveria e Tiranës iu drejtua në tetor të atij viti edhe Beogradit për të rregulluar marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave dhe sidomos çështjen e popullsisë shqiptare të Jugosllavisë, të cilën qeveria jugosllave po e shpërngulte në masë në Turqi, pas marrëveshjes jugosllavo-turke të verës 1937. Por as këtu kërkesa e qeverisë shqiptare nuk gjeti një pritje pozitive. Qeveria jugosllave as që donte të bisedonte për rregullimin e një çështjeje që ajo e përdorte për të mbajtur të nderë tensionin në marrëdhëniet me Shqipërinë dhe për të shkaktuar konflikte në kohën e përshtatshme.

Masat për fashitizimin e vendit

Duke shfrytëzuar koniunkturën e re, sidomos afrimin me Jugosllavinë, qeveria e Romës edhe pse s'kishte marrë ende miratimin e qeverisë gjermane për ndarjen e sferave të ndikimit në Ballkan, filloi me ritme të shpejta të përgatitjes për agresionin kundër Shqipërisë.

Me pretekstin e forcimit të mbrojtjes nga një sulm i mundshëm i shteteve fqinje u përfunduan me shpejtësi objekte ushtarako-strategjike siç ishin sistemimi modern i portit të Durrësit, ndërtimi i rrugëve Burrel-Peshkopi,

Pukë-Kukës, etj. dhe i urave të Shkumbinit e të Drinit. Një rëndësi të dorës së parë për planet ushtarake italiane patën sidomos fortifikimet e Librazhdit e të Milotit. Punimet e këtyre objekteve iu besuan shoqërive e inxhinierëve italianë.

Për kryerjen e fashistizimit të vendit, qeveria e Musolinit dërgoi në Shqipëri, përveç ministrit italian Françesko Jakomonit, edhe një sërë ekspertësh të regjur fashistë.

Në një shkresë sekrete që specialisti për fashistizimin e arsimit Sestilio Montaneli i drejtonte legatës italiane thuhej, se qëllimi i Italisë fashiste në Shqipëri ishte fashistizimi e italianizimi i popullit shqiptar. Kjo do të realizohej, sipas tij, në dy faza: në fazën e parë duhej të «formoheshin organizatat totalitare të rinisë shqiptare me përmbajtje dhe frymë vetëm filoitaliane dhe krejtësisht fashiste». Kurse në fazën përfundimtare duhej të «oksidentalizohet e shballkanizohet populli shqiptar».

Në përputhje me këtë plan u bënë përpjekje për krijimin e një lëvizjeje fashiste të organizuar. Agjentura fashiste me në krye Xhovani Xhiron, rekrutoi një grup të rinjsh të degjeneruar të kryesuar nga aventurieri Vasil Alarupi të cilët formuan në bazë të projektit italian të ashtuquajturin «Komitet të veprimit». Kjo organizatë e frymëzuar dhe e financuar nga Italia fashiste, synonte në radhë të parë të neutralizonte lëvizjen komuniste shqiptare e cila kishte bërë për vete pjesën më të madhe të rinisë e mjaft elementë përparimtarë. Mirëpo ajo nuk pati asnjë sukses e dështoi që në embrion për shkak të qëndresës që gjeti, sidomos në lëvizjen komuniste.

Përpjekje u bënë edhe për italianizimin e fashistizimin e shkollës e cila ishte çerdhe e patriotizmit dhe e lëvizjes revolucionare. Organizatori fashist Sestilio Montaneli duke shfrytëzuar qëndrimin obskurantist e reaksionar të klasave sunduese, mori përsipër të likuidonte «superprodhimin intelektual» që gjoja i kërcënohej Shqipërisë. Ai përgatiti një projektreformë italianizuese të shkollës së mesme që u miratua nga parlamenti zogist në vitin 1938. Projekti fashist parashikonte mbylljen e katër gjimnazeve nga gjashtë gjimnazet ekzistuese, dhënien e të drejtës klerit katolik të hapte shkolla të mesme fetare në të gjithë vendin, hyrjen në gjimnaz me konkurs me qëllim që të krijohet një «ajkë» e inteligjencies nga radhët e klasave të privilegjua dhe të luftohej superprodhimi intelektual. Në bazë të tij shkollat e mesme qytetëse ktheheshin të gjitha në shkolla profesionale për përgatitjen gjoja të kuadrove të ndryshme të ekonomisë. Atë u vunë nën drejtimin e italianëve. Në shko-

llat e mesme gjuha italiane bëhej e detyrueshme; mësimi do të zhvillohej në bazë të programeve, teksteve e materialeve didaktike italiane. S. Montaneli, për të penguar përhapjen e ndikimit të Grupit Komunist të Korçës, kërkoi me këmbëngulje vënien e liceut të atjeshëm nën drejtimin e françeskanëve. Qeveria zogiste në përgjithësi e vuri në jetë këtë projekt.

Një veprimtari të ethshme për përhapjen e kulturës fashiste zhvillonte shoqëria «Dante Aligieri» (Dante Alighieri) me anë të kurseve të saj të gjuhës e letërsisë italiane që ishin ngritur prej kohësh nëpër qytetet kryesore të Shqipërisë, si dhe kisha katolike me anë të shkollave të saj jezuite dhe françeskane.

Qeveria italiane i kushtoi vëmendje të veçantë edhe fashistizimit të shtypit shqiptar. Ajo mundi të tërheqë në orbitën e saj, me anë të subvencioneve, mjaft organe reaksionare si «Gazeta e Korçës», «Demokratia» e Gjirokastrës, gazeta «Besa», «Vatra», «Shtypi» etj. të cilat zhvilluan një propagandë të gjerë në dobi të Italisë fashiste.

Por këto përpjekje të mëdha të zyrtarëve italianë nuk dhanë rezultatet që priteshin. Shkollat e vendit nuk u shkomëtarizuan e nuk u fashistizuan, sepse planeve fashiste i bëri qëndresë të fortë rinia revolucionare e patriotë e sidomos komunistët. Ndaj politikës italiane dhe fashizmit, siç vinin në dukje vetë konsujt italianë në Shqipëri, në shtresat e gjera të popullit ekzistonte një «pakënaqësi e vërtetë» dhe qëndrimi i tyre «ishte thellësisht antiitalian».

Zgjerimi i ekspansionit ekonomik italian

Nga vera e vitit 1937 qeveria e Romës filloi një sulm të ri ekonomik kundër shtetit shqiptar.

Megjithë kërkesat e vazhdueshme të tregtarëve për ndryshimin e qëndrimit diskriminues ndaj tyre të qeverisë italiane, monopolin e tregtisë së jashtme të prodhimeve bujqësore të Shqipërisë e mbajti gjithnjë shoqëria EIAA. Përveç kësaj, me kërkesën e Romës qeveria shqiptare nxori më 3 gusht 1937 një rregullore të re, me anën e së cilës ajo e kufizonte mjaft importimin e mallrave nga vendet që kishin një bilanc tregtar pasiv me Shqipërinë, me përjashtim të Italisë, Greqisë dhe ShBA. Kjo rregullore favorizonte në një shkallë të lartë sidomos importimin e mallrave italiane në Shqipëri. Konfederata fashiste e industrialistëve u bëri thirrje kapitalistëve italianë t'i shfrytëzonin këto kushte të reja të përshtatshme për

tregtinë italiane dhe të shtonin sa më shumë eksportimin e mallrave të tyre. Përpara protestave të rretheve tregtare shqiptare dhe të legatave të huaja në Shqipëri kundër masave të reja kufizuese, A. Zogu në formë demonstrative, për të ruajtur autoritetin e vet i bëri qeverisë italiane kërkesën për të lidhur një marrëveshje të re tregtare që ta linte të lirë eksportimin e mallrave shqiptare, sidomos eksportimin e bagëtisë, leshit, lëkurëve dhe vajit. Kërkesa mbeti pa përgjigje.

Masat në fushën e tregtisë u pasuan me dhënien nga ana e qeverisë shqiptare të koncesioneve të reja në dobi të kapitalit financiar italian. Në mars 1938 A. Zogu miratoi statutin e «Bankës së Napolit — Shqipëri», (Banco di Napoli — Albania), me qendër administrative në Tiranë. Ky ishte një filial i «Bankës së Napolit», një nga bankat më të vjetra të Italisë. Po atë muaj u themelua «Banka bujqësore e Shtetit», e cila, megjithëse ishte një institucion krediti shqiptar, në fakt varej nga «Banka e Napolit» dhe drejtohej nga italianët. Këto banka krahas «Bankës Kombëtare të Shqipërisë» kishin si qëllim të vinin nën kontrollin e tyre gjithë ekonominë shqiptare, të pengonin zhvillimin industrial të vendit dhe t'i jepnin ekonomisë drejtimin që i interesoonte imperializmit italian.

Në pranverën e vitit 1938 kapitalistët italianë morën një varg koncesionesh të reja të rëndësishme. Shoqërisë italiane për shfrytëzimin e minierave të Selenicës iu dha në mars koncesioni për kërkimin, shfrytëzimin dhe eksportimin e mineralit të piritit e të bakrit në zonën e Lezhës me një sipërfaqe prej 16 952 hektarësh tokë për një periudhë prej 50 vjetësh dhe me të drejtë zgjatjeje të afatit edhe për 30 vjet të tjera. Kushti i marrëveshjes, sipas të cilit kapitalistëve shqiptarë duhej t'u dorëzoheshin 40 për qind e aksioneve në qoftë se ato nënshkruheshin brenda dy muajve, ishte praktikisht i pazbatueshëm. Kështu, të gjitha aksionet i mbajtën në duart e tyre kapitalistët italianë. Shoqërisë italiane «Pescalba» (Pescalba) iu dha në prill e drejta ekskluzive e peshkimit, nën kontrollin e qeverisë shqiptare, në pjesën më të madhe të ujërave territoriale shqiptare gjatë 25 vjetëve. Sipas marrëveshjes, shoqëria duhej t'i jepte shtetit shqiptar 50 për qind të fitimeve dhe në çdo rast një shumë jo më të vogël se 300 000 fr. ari në vit. Përveç kësaj, ajo detyrohej të ngrinte në Shqipëri një shkollë profesionale për përgatitjen e peshkatarëve, një observator ihtologjik dhe, në rast se e shihte të leverdishme, të ndërtonte një ose dy fabrika për përpunimin e pesh-

kut. Ashtu si edhe në rastet e tjera, kapitalistët italianë nuk i respektuan kushtet e marrëveshjes.

Gjatë kohës së qëndrimit të tij në Shqipëri me rastin e martesës së mbretit Zog në prill 1938, G. Çiano arriti të siguronte edhe një koncesion tjetër me rëndësi në dobi të shoqërisë kapitaliste AMMI (Azienda Mineraria Metaliferi Italiana) që ishte një nga shoqëritë më të fuqishme italiane. Ky koncesion, i cili zyrtarisht u miratua nga qeveria në mars 1939, i jepte vetëm kësaj shoqërie të drejtën për kërkimin dhe shfrytëzimin e mineralit të kromit që ishte zbuluar në afërsi të Tropojës. Kërkesat e kapitalistëve shqiptarë drejtuar disa kohë më parë Ministrisë së Ekonomisë Kombëtare që t'ua jepnin atyre këtë koncesion, ishin hedhur poshtë në mënyrë kategorike prej saj.

Më 28 prill 1938 qeveria shqiptare nën presionin e Romës e anuloi edhe detyrimin e shoqërisë AIPA për ngritjen e një rafinerie të naftës në Shqipëri, që ishte parashikuar nga marrëveshja e 19 marsit 1936.

Italia e shtrëngoi, më në fund, qeverinë zogiste që të anulonte edhe ligjin e vjetër mbi tregtinë e jashtme dhe ta zëvendësonte atë me një ligj të ri, sipas të cilit Italia e monopolizonte krejtësisht tregtinë e jashtme të Shqipërisë.

Ekspansioni ekonomik italian përfshiu edhe sferën e bujqësisë. Ndërmarrjet më të mëdha bujqësore ishin ato të ngritura nga shoqëritë kapitaliste italiane (në Sukth, Yrshëk, Llakatund) qysh në vitet e para të regjimit zogist. Duke pasur ndihmën financiare të shtetit italian, këto ndërmarrje u zhvilluan duke zgjeruar sipërfaqen e tokave dhe duke shtuar numrin e punëtorëve. Nga këto shoqëria EIAA e Sukthit u bë më 1938 ndërmarrja më e madhe bujqësore e vendit; ajo kishte rreth 5 mijë hektarë tokë dhe disa mijëra argatë, shumica italianë.

Kapitali italian po e zgjeronte me shpejtësi sferën e veprimit të tij në të gjitha degët e ekonomisë së vendit.

Si shpërblim për koncesionet e reja që mori në Shqipëri, qeveria italiane vendosi t'i jepte «një ndihmë» të re qeverisë shqiptare për «të përballuar» gjendjen e vështirë financiare që ishte krijuar për shkak të borxhit të SVEA-s.